

УДК 657(075.8)

Даньків Й.Я., Остап'юк М.Я.

ІТАЛІЙСЬКИЙ ВПЛИВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ В ІНШИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

У статті відображена експансія подвійної бухгалтерії в Європі в середні віки. До 1500 р. подвійний запис являє собою техніку обліку, відому лише італійським купцям. У подальшому, починаючи з XIV ст., європейські народи (португальці, французи, німці та інші) також почали застосовувати цю техніку обліку. В період з XIII ст. до середини XIX ст. подвійна бухгалтерія завойовує одну галузь господарства за другою, країну за країною. Кількість її adeptів в Європі стрімко зростає. Найбільш яскравим і прогресивним періодом в історії бухгалтерії були XIV і XV століття. В епоху Ренесансу вирішальним моментом у становленні бухгалтерського обліку як науки, його успіхом був вихід в 1494 р. книги великого італійського математика Луки Пачолі (1445–1515 pp.) «*Summa de Arithmetica. Geometria. Proportioni et Proportionalita*» (Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення). Л. Пачолі дав перше узагальнення подвійної бухгалтерії, провів комплексний опис її прийомів і, дякуючи його науковій праці, диграфізм (метод подвійності) спочатку розповсюдився в Європі, а з часом і у всьому світі. Трактати, в першу чергу праця Л. Пачолі, мали науковий і навчально-методичний вплив у плані освоєння бухгалтерського обліку. Вони не охоплювали в повному обсязі його практичний бік. Зокрема, бельгійським вченим Раймондом де Рувером встановлено, що в XV ст. практика діяльності розрахункових палат була набагато досконаліше писаної нескладної системи обліку в ранніх трактатах. Недоліком трактатів була відсутність опису промислового обліку, вдосконалень його у Венеції, Флоренції, Мілані та інших містах Італії. Не применшуючи значимості Л. Пачолі і його трактату, в ньому не знаходимо нічого про паралельні рахунки, додаткові книги, контрольні і взаємопов'язані рахунки, про створення резервів, перевірку балансу і багато чого такого, про що знали і користувалися купці, але це не було відображено в трактаті. XIV і XV століття були найбільш прогресивним періодом в історії бухгалтерії. За ним наступив величезний період застою, який затягнувся аж до XIX ст., процес впровадження подвійного запису поширювався, а процес розвитку і вдосконалення обліку зупинився.

Ключові слова: записи, подвійна бухгалтерія, журнали, книги, звіти, контракти, консигнація, активи, розрахункові палати, облік, рахівництво, реєстри, торгівля, компанії, товариства, відділення.

Постановка проблеми. В період з XIII ст. до середини XIX ст. подвійна бухгалтерія завойовує одну галузь господарства за другою, країну за країною. Кількість її adeptів в Європі стрімко зростає. Найбільш яскравим і прогресивним періодом в історії бухгалтерії були XIV і XV століття. В епоху Ренесансу вирішальним моментом є становленні бухгалтерського обліку як науки, його успіхом був вихід в 1494 р. книги великого італійського математика Луки Пачолі (1445–1515 pp.) «*Summa de Arithmetica. Geometria. Proportioni et Proportionalita*» (Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення). Ця праця складалась з двох частин, які в свою чергу поділялись на відділи, відділи на трактати, а трактати на глави. Дев'ятий відділ першої частини був присвячений питанням математики в комерційній справі, його одинадцятий трактат, до якого входили 36 глав «*Traктatus particularis de computis e scripturis*» (Трактат про ра-

хунки і записи) містив детальний опис застосування подвійної бухгалтерії в практичній діяльності торгової компанії. Праця вченого, для якого 2015 рік є ювілейним, мала великий вплив на подальший розвиток бухгалтерського обліку, облікової думки. Л. Пачолі дав перше узагальнення подвійної бухгалтерії, провів комплексний опис її прийомів і, дякуючи його науковій праці диграфізм (метод подвійності), спочатку розповсюдився в Європі, а з часом і у всьому світі.

Трактати, в першу чергу праця Л. Пачолі, мали науковий і навчально-методичний вплив у плані освоєння бухгалтерського обліку. Вони не охоплювали в повному обсязі його практичного боку. Зокрема, бельгійським вченим Раймондом де Рувером встановлено, що в XV ст. практика діяльності розрахункових палат була набагато досконаліше писаної нескладної системи обліку в ранніх трактатах. Недоліком трактатів була відсутність опису промислового обліку, вдосконалень його у Венеції, Флоренції, Мілані та інших містах Італії. Не применшуючи значимості Л. Пачолі і його трактату, нічого не знаходимо в ньому про паралельні рахунки, додаткові книги, контрольні і взаємопов'язані рахунки, про створення резервів, перевірку балансу і багато чого такого, про що знали і чим користувалися купці, однак не знайшло відображення в трактаті.

© Даньків Йосип Якимович, к.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», тел.: 0506712549, e-mail: yosyp.dankiv@uzhnu.edu.ua;

Остап'юк Мирослав Ярославович, к.е.н., професор кафедри обліку, аудиту і фінансів, Карпатський інститут підприємництва

Але одне другого не заперечувало, а скоріше доповнювало. Трактат давав основні теоретичні напрями, а практичні навички набувались уже в розрахункових палатах, у процесі діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Цією проблемою в сучасних умовах займаються як вчені-історики, так і вчені-економісти. Зокрема, її обліковий аспект розкрито в роботах таких українських вчених, як Ф. Бутинець, Й. Даньків, М. Лучко, М. Остап'юк та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті та її основним завданням, опираючись на величезний історичний багаж, є розкриття історичних здобутків в досліджуваному періоді (середні віки, XIV–XV стст.), визначення впливу на подальший розвиток бухгалтерського обліку, облікової думки Луки Пачолі в Європі, а з часом і у всьому світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подвійна бухгалтерія, як процес ведення обліку і як техніка обліку, має чітке і єдине італійське походження. Це підтверджується і тим фактом, що до XVIII ст. рахівництво за «італійською системою» і подвійна бухгалтерія були синонімами. Ніякого сліду цього способу не знайдено в облікових книгах середньовіччя за виключенням італійських.

У Франції найстарішим обліковим регістром капітального характеру була своєрідна різновидність головної книги, яка відноситься до 1320–1323 рр. і належала невідомому ліонському купцю мануфактури, який вів роздрібну торгівлю з місцевою клієнтурою.

Рахунки велись у формі параграфів, причому часто згадується ім'я гаранта сплати боргу, посилання свідчать про наявність книги поміток і «червоної книги» рахунків, однак про їх зміст нічого не відомо.

Інший порядок записів можна прослідкувати в обліковій книзі (1330–1332 рр.) метра Уго Тералія, нотаріуса і торговця мануфактурою з маленького містечка Форкалькє в Провансі. Книга містить тільки рахунки дебіторів. Кожна сторінка поділяється на три колонки: перша – з адресою боржника; друга – дає опис операції, інколи цей опис робив сам дебітор; у третій зазначалось: коли і як було погашено борг. Коли клієнтом був єврей, то запис здійснювався прованським діалектом, а підтвердження боргу – древньоєврейською мовою. За наявності поручителів згадувались їх прізвища. Також вказувалось – нотаріально оформлена позика, чи ні.

Така ж сама структура, що і в книзі ліонського торговця, виявлена в обліковій книзі (1340–1341 рр.), яку вів Жан Саваль, купець і мануфактурист з Каркасона. Як і в прованській головній книзі метра Уго Тералія, запис і зміст боргу в основному зроблено самим дебітором.

З найпізніших облікових книг Франції в епоху середньовіччя найбільш цікавими є регіст-

ри братів Боні – купців і банкірів. Їхня діяльність була досить різноманітною: вони не тільки займалися торгівлею тканинами, медикаментами і прянощами, але і паралельно здійснювали банківські операції, надавали кредити. Значні за обсягом записи складаються з головної книги (1345 – 1349 рр. і червоної книги депозитів (1347–1368 рр.), об'єднаних в один том. Як свідчить сама назва, червона книга депозитів містить рахунки вкладників. Посилання в записах показують, що брати Боні також вели журнали, де операції описувались більш детально. Рахунки велись за формою параграфів, залишалися незаповненими місця для відзначення порядку погашення боргу. Вносились результати стосовно кожного вкладника і загалом за певний період. Це підтверджує, що складання фінансових звітів практикувались також і у Франції, тобто поза Італією. В противагу братам Боні, купець Жак Олів'є з Нарбони вів жваву торгівлю з Левантом (країни східної акваторії Середземного моря). У його обліковій книзі (1381–1391 рр.) знаходимо звичайні рахунки з ризикових операцій стосовно товарів, які він довіряв роз'їзним компаньйонам, але не заморським резидентам. Це свідчить про значно нижчий рівень організації торгівлі у Нарбоні, ніж в Італії чи Барселоні. Облікова книга показує лише суми, вкладені в кожну операцію цього виду, однак не розкриває процес їх компенсування. Можливо, що ці відомості знаходились в іншій книзі, яку, на жаль, не знайдено.

Купці Тулузи мали звичку вести детально розроблені регістри. На жаль, до нас дійшов невеликий фрагмент регістру, який можна назвати постійною інвентарною книгою (1433–1441 рр.), виявлений серед паперів Жана Лапейра, продавця мануфактури. До кожного купленого ним сувою тканини було прикріплено ярлик і йому присвоювався номер. Цей номер, купівельна ціна і довжина кожного сувою тканини записувались до інвентарної книги. Оскільки тканин різалась на окремі шматки, записувалась їх довжина, а також виторг від продажів. Коли весь сувій тканини було повністю продано, Жан Лапейр визначав свій дохід, вираховуючи витрати з виторгу. Таким чином він достеменно знав суму одержаного прибутку від продажу кожного свого закупу і міг у будь-який час мати інформацію щодо залишків товару на складі і його вартість. Лапейр вів і інші книги, однак фрагменти їх виявилися у дуже поганому стані.

Після Італії найбільш цікавими середньовіковими обліковими книгами є регістри двох фламандських міняйл з Брюгге – Коляра де Марк і Гійома Рюеля. Ці книги велись повністю французькою мовою з використанням фламандських слів. Комплект де Марка включає в себе п'ять головних книг і два журнали. Він охоплює період часу від Пасхи (6 квітня) 1366 р. до Різдва 1369 р., причому головні книги велись безперер-

вно. Тільки один великий реєстр Рюеля є головною книгою, записи в якій відтворюють дані від січня 1369 р. до червня 1370 р. У додатку вона містить фрагмент касової книги щоденних надходжень і видатків з 21 березня 1370 р. по 27 червня того ж року. Діяльність міняйл не обмежувалась лише розміном грошей, але й охоплювала банківські операції. Багато платежів, особливо між купцями, здійснювались шляхом трансфертів у книгах, а не грошима, тобто передачею прав на активи. Це пояснюється, відповідно, і наявністю в облікових книгах Брюгге багатьох записів про переведення сум з однієї особи на іншу. Найбільш поширеним способом надання кредиту був овердрафт (кредитування рахунку клієнта, коли в нього відсутні власні кошти, особливість цього кредиту полягає в тому, що для його погашення спрямовуються всі кошти, що надійшли на рахунок клієнта). У зв'язку з цим багато клієнтів мати дебетове сальдо.

Коляр де Марк і Гійом Рюель вели рахунки головної книги *ad modum banchi*, тобто за двосторонньою формою з поділом кожної сторінки на дві вертикальні колонки.

Головні книги були досить значні за обсягом і займали 800 сторінок, однак журнали були невеликих розмірів. За формою і змістом вони нагадували журнали Генуезьких банків Італії. Записи велись у них суворо в хронологічному порядку і перекреслювались по діагоналі, що свідчило про перенесення даних до головних книг. У зв'язку з тим, що чеки не застосувались, журнали служили для запису трансфертних ордерів за усною вказівкою клієнтів. Головні книги Коляра де Марка складались з трьох частин і перша найбільша містила рахунки місцевих вкладників і клієнтів, друга – клірингові рахунки за розрахунками з іншими міняйлами, а третя – рахунки іногородніх клієнтів, які проживали в основному у Валансьєнне, звідки родом був Коляр де Марк, і де він зберіг ділові зв'язки.

Незаперечно і те, що де Марк і Рюель вели свої книги за простою системою. Їх головні книги містять тільки особові рахунки. Дохід від розмінних операцій визначався як залишок грошової готівки.

Можна також дійти висновку, що звіти часто складались на окремих аркушах, які зберігались ще рідше, ніж облікові книги. Той факт, що їх знайдено досить мало, ще не свідчить, що практика складання фінансових звітів була прийнята тільки в Італії.

Відносно високий рівень фламандської бухгалтерії в XIV ст. без сумніву свідчив про італійський вплив. Цей вплив не відносився до територій Брюгге, навіть Голландії, де стан обліку залежав від рахункової практики, прийнятої у ганзейських купців. Ганза – це торговий і політичний союз північних міст Європи з XIV по XVII ст. з центром у місті Любек. Торгівля велась на захід, північ і схід

Європи. Рахівництво Ганзи має одну спільну рису з бухгалтерією Венеції: в ньому особливе значення мав облік товарів, відправлених за кордон. У всіх інших відношеннях записи ганзейських купців досить примітивні і не можуть порівнюватись з венеціанськими. Це викликано тим, що організаційні форми торгівлі на півночі були менш розвинені, ніж на півдні.

Існує одне основне пояснення того, що ці форми торгівлі не були складними. Ганза переважала тим, що здійснювала свої операції по одній осі, центр якої знаходився в Любеку, і вони розповсюджувались від Лондона і Брюгге на заході до Данціга, Риги, Ревеля і Новгорода – на сході. В неї було тільки одне відгалуження в північному напрямі, яке досягало Бергена в Норвегії, одного з найбільших рибних ринків Середньовіччя. Подібно до венеціанців купці Ганзи вели свої справи через посередників і агентів за кордоном.

Їх типовим інститутом було, так зване, спільне товариство за кордоном, де один компаньйон в одному пункті обслуговував свого партнера, а в іншому місці як контрагент і навпаки. Хоча ганзейський купець часто залишався вдома і вів свої справи через розрахункові палати, його агенти або службовці постійно знаходились в дорозі, курсуючи між Любеком і Брюгге або Любеком і Данцігом, залежно від стану справ. Будучи за кордоном, ганзейські купці переважно діяли через господаря гостинного чи заїжджого дворів, де вони зупинялись. Як правило, господар був також брокером, який брав участь у усіх угодах. Відомі купці з Брюгге становили виняток. Але навіть вони досить часто перебували у роз'їздах, і це перешкоджало веденню його основного бізнесу.

Ці роз'їзди були зумовлені значною мірою не лише організаційними і економічними причинами, але також низьким і безсистемним рівнем обліку. Остання обставина перешкоджала концентрації керівництва і примушувала главу компанії підтримувати особисті контакти зі своїми підлеглими. Метою ганзейського рахівництва було не складання загального звіту про фінансовий стан компанії, а підготовка необхідних даних для періодичного регулювання розрахунків за рахунками компаньйонів «спільного товариства за кордоном», або між господарем і агентом. Іншою метою обліку, зазвичай, було врегулювання незадоволених претензій. Ганзейське рахівництво ніколи не йшло далі цієї мети. Зазначені недоліки заважали перетворенню об'єднаних німецьких купців з ганзейських міст у більш значні і потужні, подібно італійським, компанії з постійними відділеннями за кордоном. Незаперечним результатом було сповільнення економічного прогресу в північних Німеччині і Скандинавії.

З типовими рисами рахівництва Ганзи зустрічаємось у самій ранній ганзейській обліковій

книзі (1329–1360 рр.) Германа Вітенберга і його сина Іогана, колишнього бургомистра Любека в 1360 р., який скінчив життя на ешафоті у 1363 році.

З початку ця книга велась викривленою латиною, згодом – нижньонімецьким діалектом. Параграфи із записами кредитних угод і вкладень, пов'язаних з відправкою товарів за кордон, записані невпорядковано один за одним. Між параграфами залишено місце тільки для реєстрації сум часткової оплати, без будь-яких деталей і пояснень. Після завершення угоди відповідний параграф просто перекреслювався. Касові операції не реєструвались взагалі.

Дещо кращу побудову записів можна спостерігати в обліковій книзі купця з Ростока – Іогана Тельнера (1345–1350 рр.), яка велась латинською мовою. У ній є намагання класифікації рахунків. Рахунки, що відносяться до операцій з відправки товарів за кордон, розміщені на перших сторінках книги, а рахунки за угодами в кредит – у кінці книги. Також поліпшення обліку можна знайти в обліковій книзі Вікко фон Гельдерзена (1367–1392 рр.), гамбурзького купця, який торгував мануфактурою, а також здійснював імпортно-експортні операції різних товарів. Його записи зроблені як латиною, так і німецькою, часом мішаним «суржиком».

Елементарна класифікація аналогічних рахунків виявлена в пам'ятній книзі (1330–1336 рр.), яку вели Іоган Клінгенберг і Герман Варендорп – визначні купці з Любеку.

Рахунки Іогана Пліге (1391–1399 рр.) – постійного представника тевтонського ордена в Брюгге, значно вищої якості. Вони велись акуратно, обґрунтовано, що зовсім незвично для ганзейських купців. Як представник ордена, він забезпечував потреби у фламандських тканинах і прянощах, які закуповувались на гроші, виручені від продажу бурштину, меду, воску, хутра і інших товарів, які надходили з Пруссії в Брюгге. Хільдебранд Віккенхузен (1365–1426 рр.) займав виключне становище серед ганзейських купців. Амбітний і ініціативний, він намагався розширити свою справу і розвинути співпрацю з Венецією.

Окрім ділових листів до нас дійшли 10 облікових книг Віккенхузена, які належать до періоду 1399–1400 рр. Вони велись методом ганзейських купців досить акуратно. Записи в цих книгах, зазвичай, полегшували розрахунки з компаньйонами чи агентами, але не охоплювали усіх питань діяльності. Ця система відповідала усім вимогам, допоки обсяг діяльності був незначним і в ньому брали участь тільки два партнери, але абсолютно стала непридатною, коли купець починав здійснювати операції з мережею агентів і товариства ставали тристоронніми.

Той факт, що в цей час складалась і визривала більш раціональна система обліку, знаходить підтвердження в обліковій книзі Іогана Пісца (1421–1454 рр.), купця-комісіонера з Данцігу.

Ця книга складається з трьох частин: у першій зареєстровані тільки продажі в кредит; у другій – закупи, і в третій – відомості про консигнаційні товари, одержані або довірені іншим торговим агентам. У всіх трьох частинах кожна угода детально викладена на лівому боці сторінки, а на правому – зареєстровані платежі та надходження. В записах Іогана Пісца техніка обліку досягає такого рівня, який не був перевершений іншими ганзейськими купцями.

Однак, пізніша облікова книга Генріха Дункельгуда (1479 р.), любекського торговця мануфактурою знову заповнена простим переліком різноманітних відомостей. Цю книгу, в якій навіть знаходився заповіт, власник взяв з собою у час прощі до Сант-Яго Компестелло. Релігійність Дункельгуда не завадила йому пам'ятати про свої справи і, проїжджаючи через Брюгге, він використав можливість для укладення вигідних для себе угод. Його рахунки інколи велись за двосторонньою формою, однак Дункельгуда не можна вважати послідовним у здійсненні цієї практики. Посилання на інші книги свідчать, що обсяг його діяльності був достатньо широкий і різноманітний, що викликало необхідність ведення одночасно кількох облікових книг.

У середні віки нідерландські міста біля затоки Зюйдерзее мали тісні контакти з Ганзейським союзом, навіть якщо вони не були його учасниками. Їх методи торгівлі і система рахівництва були подібні до ганзейських. Доказ цього знаходимо в реєстрі (1457–1463 рр.) невідомого купця з Гоорна, маленького містечка в північній Голландії. Параграфи, що стосувались претензій і боргів, записані один за одним без всякого порядку. У випадках проведення кінцевих розрахунків запис просто закреслювався. На полях, перед кожною статтею, аналогічно книзі метра Уго Тереля записана адреса контрагента. Наявна також спеціальна помітка про те, чи звіряли спільно дебітор або кредитор і купець із Гоорна свої рахунки і чи дійшли вони згоди щодо залишку.

Не бачимо прогресу і в обліковій книзі двох амстердамських купців: Симона Реерзона і Реера Дікерзона, які регулярно їздили в Данціг. Зрозуміло, що статті стосовно однієї і тої самої поїздки згрупповувались разом.

З вищезазначеного, аналізуючи записи Раймонда де Рувера, можемо дійти висновку, що ганзейське рахівництво було недосконале і перебувало на низькому рівні до 1500 року. Якщо облікові книги револьських (таллінських) купців визнати типовими, то їх рівень майже не змінився впродовж XVI ст., і метою ведення записів, як і раніше, був збір даних щодо термінів оплати за рахунками. Так, як шляхом листування не завжди вдавалось досягнути згоди, вирішення проблемних питань відкладалось до зустрічі сторін або смерті одно з контрагентів, який залишав своїм спадкоємцем турботи щодо врегулювання

претензій. Безсистемність рахівництва, коли кожен купець керувався своїм баченням стосовно розв'язання проблем, була серйозним недоліком організації ганзейської торгівлі загалом.

В XIV і XV століттях структура торговельної організації в Південній Німеччині суттєво відрізнялась від північнонімецької. Замість відсилення товарів за кордон на ризик відправника, південнонімецькі купці створювали справжні компанії з капіталом і власною системою рахівництва. У багатьох випадках це були компанії італійського взірця з мережею постійних відділень. Рахівництво також знаходилося на високому рівні. Це ще не була подвійна бухгалтерія, однак добре побудована система звичайного запису могла використовуватись досить ефективно і не була серйозною перешкодою в розвитку торгівлі.

Перша південнонімецька облікова книга в історичній літературі датується 1304–1307 роками. Ця боргова книга, видана латиною, належала сімейному товариству Хольцшверів з Нюрнберга, які торгували мануфактурою. Вона не викликає великої зацікавленості з позицій обліку і велася вона за формою параграфів. Коли борг сплачувався, дебетовий запис погашався звичайним перекресленням або записом *persolvit* (погашено). Також зазначались прізвища свідків угоди. Особливістю цієї книги була класифікація клієнтів за їх соціальним становищем: дворянство (перші 30 сторінок), духовенство (подальші 6 сторінок) і бюргери (інші 12 сторінок).

Усього в книзі зроблено більше двох тисяч записів за операціями з 445 клієнтами, серед яких було 242 дворянина, 53 духовних осіб і 150 бюргерів Нюрнберга. Селяни у цьому переліку відсутні взагалі, очевидно вони не купували дорогих тканин, якими торгували Хольцшвери.

Наступною в хронологічному переліку є облікова книга (1383–1407 рр.) Вільгельма і Матеуса Рунтінгерів, батька і сина купців з Регенсбурга в Баварії. Їхні ділові зв'язки поширювались від Праги до Венеції, а службовці регулярно відвідували ярмарки у Франкфурті-на-Майні. В 1392 р. Матеус був призначений міським міньялом і завідувачем монетного двору. Більшість його значних за обсягом записів стосується операцій з обліку грошей. Відмінною рисою книги Рунтінгера є поступова поява двосторонньої форми, скоріш за все тому, що записи в рахунках за формою параграфа вносили певний хаос у систему обліку.

Той факт, що облікова книга Ульріха Штарка (1426–1435 рр.) має дебет і кредит на протилежних боках сторінки, підтверджує, що двостороння форма поступово завоювала визнання у Південній Німеччині у відносно ранню епоху. Всі спроби південнонімецьких підприємців вдосконалювати у своїх облікових книгах форму параграфа замість подвійного запису, нічого путнього не дали, як, наприклад, облікова книга мюнхенського купця Гансе Лерера (1440–1458 рр.).

Підприємці півдня Німеччини періодично, якщо не щорічно, складали майнові і фінансові звіти. Так, наприклад, компанія Кресс у Нюрнберзі зробила своїм правилом підготовку таких звітів кожні два, три або чотири роки. Вперше такий звіт було складено в 1395 р., а потім у 1397, 1401, 1403, 1407, 1411, 1413, 1415, 1418, 1422 і 1425 роках. Велика компанія Равенсбурга, що здійснювала діяльність впродовж півтора століття, дотримувалась аналогічної практики. Таким чином поступали і інші компанії. У зв'язку з тим, що книги велись за простою системою, фінансові звіти базувались на даних інвентаризації, проведення якої було нелегкою справою, чим пояснюється той факт, що перелік інвентаря складався кожного року. Доходи, очевидно, визначались шляхом вирахування зобов'язань і первинних вкладень із загального підсумку усіх активних статей. Жодного повного звіту не збереглося. Хоча, згідно з даними фрагменту, загальна сума активів равенсбургської компанії в 1497 р. становила 165473 рейнських флоринів. Це досить значна сума для XV століття.

У звітах, надісланих відділеннями до головної контори, особливо виділялись обґрунтовані сумнівні і безнадійні претензії. Складання загального звіту і перевірка рахунків, поданих відділеннями, проводилось досить помпезно. Для вирішення або періодичного врегулювання розрахунків партнери (а їх було досить багато) збирались у Равенсбурзі і більше місяця їх утримання здійснювалось за рахунок компанії.

Хоча рахівництво у південнонімецьких компаніях було на високому рівні, воно все ж відставало від італійської практики. Бухгалтерія равенсбургської компанії в кінці XV ст. була на рівні способів обліку, що застосовувались великими флорентійськими компаніями в 1340 році.

У Швейцарії умови були схожими з Південною Німеччиною. Облікова книга невідомого купця з Женеви (1437–1448 рр.) все ще велась латиною і містила виключно рахунки дебіторів. Єдиною ознакою прогресу було застосування двосторонньої форми. Торгова палата Женеви зберігає в своїх архівах серію з семи облікових книг, які відносяться до 1483–1520 рр., і належали компанії Вьюарамбер і Салаз. Комплект не є повним, лише один з реєстрів є приблизним аналогом головної книги; інші – це книги з реєстрації продажів.

Обмеженість інформації не дозволяє зробити висновок про ранній розвиток комерційної бухгалтерії на Британських островах. До 1400 р. єдиним манускриптом, який викликає певну зацікавленість, є книга лондонського торговця залізними виробами Джільберта Магфельда, серед клієнтів якого, до речі, був Джоффри Чосер (знаменитий англійський поет другої половини XIV ст.). Вона велась нормано-французьким діалектом. Цей опус не відображає методичної розробки облікової справи. Записи в книзі викону-

ють роль пам'ятних заміток. На жаль, ні один із значних торговців шерстю не залишив по собі яких-небудь реєстрів. Ділова переписка англійських купців, таких як Целіс, дає можливість зробити висновок, що рівень рахівництва в середньовічній Англії не набагато перевищував рівень розвитку бухгалтерії в Північній Німеччині.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Подвійна бухгалтерія в Європі розповсюдилась з Італії. Італійська торговельна організація була вже настільки складною, що купці не могли обійтися без ефективної системи рахівництва. В інші країни Європи подвійна бухгалтерія не проникла аж до XV ст., тобто до винаходу Гутенбергом в 1436 р. книгодрукування, яке і сприяло її поширенню. Після виходу в світ книги Луки Пачолі «Трактат про рахунки і записи» у 1494 р. і її друку, метод подвійності швидко поширився європейськими країнами.

XIV і XV століття були найбільш прогресивним періодом в історії бухгалтерії. За ним наступив величезний період застою, який затягнувся аж до XIX ст., процес впровадження подвійного запису поширювався, а процес розвитку і вдосконалення обліку зупинився.

Отже, значна робота виконана в напрямі вивчення середньовічних книг. Таким чином, вже можливо уявити собі розвиток бухгалтерії до 1500 р. Практично історію бухгалтерії до 1500 р.

писали на основі достовірних матеріалів, а подальші періоди висвітлювались на основі трактатів. У архівах і бібліотеках Європи є досить облікових книг, ділових документів більш пізнього періоду. Соратник Раймонда де Рувера, французький вчений Анрі Лапейр, опублікував досить цікаву книгу про компанію Симона Руїца (1525–1597 pp.) з Медіни-дель-Кампо. За обсягом архіви цієї компанії майже такі ж, як і Датіні. Безліч за кількістю документів, в т.ч. папери боргової тюрми в Антверпені, а також архіви Карпоні, Мартелі, Строцці і Геллі-Тассі у Флоренції, і багато інших середньовічних компаній, незважаючи на те, що вони потроху досліджуються, ще потребують кропіткої праці. Вивчення цих облікових книг пізнішого періоду можливо покаже, що трактати, які належать до того часу, не є стовідсотковими гарантами у висвітленні справжнього стану організації господарства в минулому. Історія, яка ґрунтується на оригінальних книгах і документах, правдиво висвітлює стан ведення обліку, формування облікової культури в різні періоди господарської діяльності. Історія, що опирається на трактати, лише рекомендує необхідний порядок його ведення. Таким чином, у першому випадку маємо реальний історичний факт, який сформувався з практичної діяльності, а в другому – теоретичний, рекомендований, далекий від реальності.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку. Частина 1: навч. посіб. / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖІТІ, 1999.– 928 с.
2. Кипарисов Н.А. Общее и торговое счетоводство/ Н.А. Кипарисов.– М.-Л.: Госиздат, 1928. – 427 с.
3. Кипарисов Н.А. Теория двух рядов счетов / Н.А. Кипарисов //Счетная мысль.– 1926.– №1 – С.12.
4. Кипарисов Н.А. Теория бухгалтерского учета / Н.А. Кипарисов. – М.: Госпланиздат, 1940.– 328 с.
5. Нестеров В.Т. Упрощенное книговодство и податки / В.Т. Нестеров. – Львів: —1935. – 128 с.
6. Остап'юк М.Я. Історія бухгалтерського обліку: навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. / М.Я. Остап'юк, М.Р. Лучко, Й.Я. Даньків.– К.: Знання, 2009. – 278 с.
7. Пачоли Л. Трактат о счетах и записях. – М.: Статистика, 1974. – 160 с.
8. Рувер Р. Как возникла двойная бухгалтерия / Раймонд де Рувер. – М.: Госфиниздат, 1958. – 67 с.
9. Соколов Я.В. Очерки по истории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 1991 – 400 с.
10. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учеб. пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

REFERENCES

1. Butynets' F.F. (1999). *Istoriia rozvytku bukhghalters'koho obliku. Chastyna 1 [The history of accounting. Part 1]*. Zhytomyr: ZhITI [in Ukrainian].
2. Kiparisov N.A. (1928). *Obshhee i torgovoe schetovodstvo [General and commercial accounting]*. Moscow-Leningrad: Gosizdat [in Russian].
3. Kiparisov N.A. (1926). *Teorija dvuh rjadov schetov [The theory of the two series of accounts]*. *Schetnaja mysl' - Accounting thought*, 1, 12 [in Russian].
4. Kiparisov N.A. (1940). *Teorija bukhghalterskogo ucheta [The Theory of Accounting]*. Moscow: Gosplanizdat [in Russian].
5. Nesterov V.T. (1935). *Uproschene knyhovodstvo j podatky [Simplified accounting and taxes]*. L'viv [in Ukrainian].
6. Ostap'juk M.Ya., Luchko M. R. & Dan'kiv J. Ya. (2009). *Istoriia bukhghalters'koho obliku [The History of Accounting]*(2nd edition). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
7. Pacholi L. (1974). *Traktat o schetah i zapisjah [Treatise on the accounts and records]*. Moscow: Statistika [in Russian].
8. Ruver R. (1958). *Kak voznikla dvojnaja bukhghalterija [How did the double-entry bookkeeping appear]*. Moscow: Gosfinizdat [in Russian].
9. Sokolov Ja.V. (1991). *Ocherki po istorii bukhghalterskogo ucheta [Essays on the History of Accounting]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
10. Sokolov Ja.V. (1996). *Buhghalterskij uchet: ot istokov do nashih dnei [Accounting: from the beginnings to the present day]*. Moscow: Audit, JUNITI [in Russian].

Одержано 26.08.2015 р.